

УДК 339.5(477)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТОВАРАМИ

Стрембіцька Л. Л.

Анотація. У статті здійснено оцінку розвитку торгівлі Україною товарами відповідно до сучасних умов. Виокремлено основні проблеми у зовнішній торгівлі товарами України у взаємовідносинах з основними торговельними партнерами; проаналізовано структуру експорту товарів за основними видами продукції, що в результаті засвідчило переважно негативні характеристики в його розвитку; окреслено перспективи розвитку досліджуваної сфери.

Ключові слова: торгівля, зовнішня торгівля, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, товари.

JEL F10, F40

MODERN TRENDS AND DEVELOPMENT PERSPECTIVE OF TRADE OF UKRAINE IN GOODS

Lesia Strembitska

Abstract. The relevance of the study is determined by the fact that the development of foreign trade has not overcome the tendency of instability, imbalance, inefficiency, as well as the potential of cooperation with international partners has not been realized. The aim of the study is to analyze and assess current trends in the development of Ukraine's foreign trade in goods, identify problems and prospects in this field. The article evaluates the development of Ukrainian trade in goods according to the current conditions. Highlighted the essential problems in the foreign trade of Ukrainian goods in the relationship with the main trade partners; analysed the export structure of goods by the main types of production, as a result it has shown mainly negative characteristics of its development; outlined the development perspective of the studied sphere. An analysis of the tendencies of foreign trade in Ukrainian goods proves mainly negative quantitative and qualitative features, since in the last period we observe a significant reduction of export volumes, its structure is not rational, which does not correspond to the features of economically developed countries; we have significant losses of finished goods sales in the CIS markets, concluding agreements on the search for new partners is not very fruitful, and most of the export losses are caused by military-political actions in the Eastern part of our country. Successful development of Ukraine's foreign trade as a priority measures requires the development and implementation of a strategy to increase exports of products with high added value, enhancement of quality and technical regulations for products, further diversification of markets.

Keywords: trade, foreign trade, foreign trade activity, export, goods

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та посилення інтеграційних процесів розвиток зовнішньоторгівельної сфери є одним з головних чинників конкурентоспроможності національної економіки. У період системної трансформації економіки України відбуваються

істотні зміни у зовнішньоторгівельній діяльності, наслідки яких мають різновекторний вплив на її ефективність. Поряд з надзвичайно динамічною активізацією зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Європейського Со-

юзу, існують суттєві перешкоди внутрішнього характеру – кризовий стан економіки, воєнно-політичний конфлікт на сході країни, а також втрата значних ринків збуту продукції через руйнування економічних відносин із Росією. Відтак, актуальність даного дослідження визначається тим, що у розвитку зовнішньої торгівлі не подолано тенденції нестабільності, незбалансованості, неефективності, не реалізовано потенціал співпраці з міжнародними партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Важливі аспекти зазначених проблем висвітлюють у своїх працях українські вчені-економісти – Т. Богдан [2], Т. Власюк [3], В. Геєць [4], Н. Грущинська [6], І. Іванова [7], А. Мазаракі, Т. Мельник [8] та інші. Проте динамічність умов зовнішньої торгівлі призводить до появи нових проблем у цій сфері, що визначає необхідність систематичних та подальших досліджень відповідно до актуальних питань та намічених тенденцій.

Формулювання цілей дослідження. Метою дослідження є аналіз та

оцінка сучасних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України товарами, визначення проблем і перспектив у цій сфері.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами в цілому визначається інтенсивністю міжнародних торгових зв'язків України. Сучасне політичне та економічне становище України є складним, зважаючи на зовнішні та внутрішні чинники, зокрема на такі, як геополітична ситуація, погіршення кон'юнктури на традиційних для українських товарів зовнішніх ринках, пасивна позиція влади щодо вироблення стратегії розвитку конкурентоспроможного експорторієнтованого національного виробництва, що в цілому зумовлює зміну динаміки та структури зовнішньої торгівлі товарами.

Традиційно у зовнішній торгівлі України переважають товари (понад 80%, решта – послуги).

Динаміку експорту товарів з України впродовж 2006-2016 рр. представлено даними рис. 1.

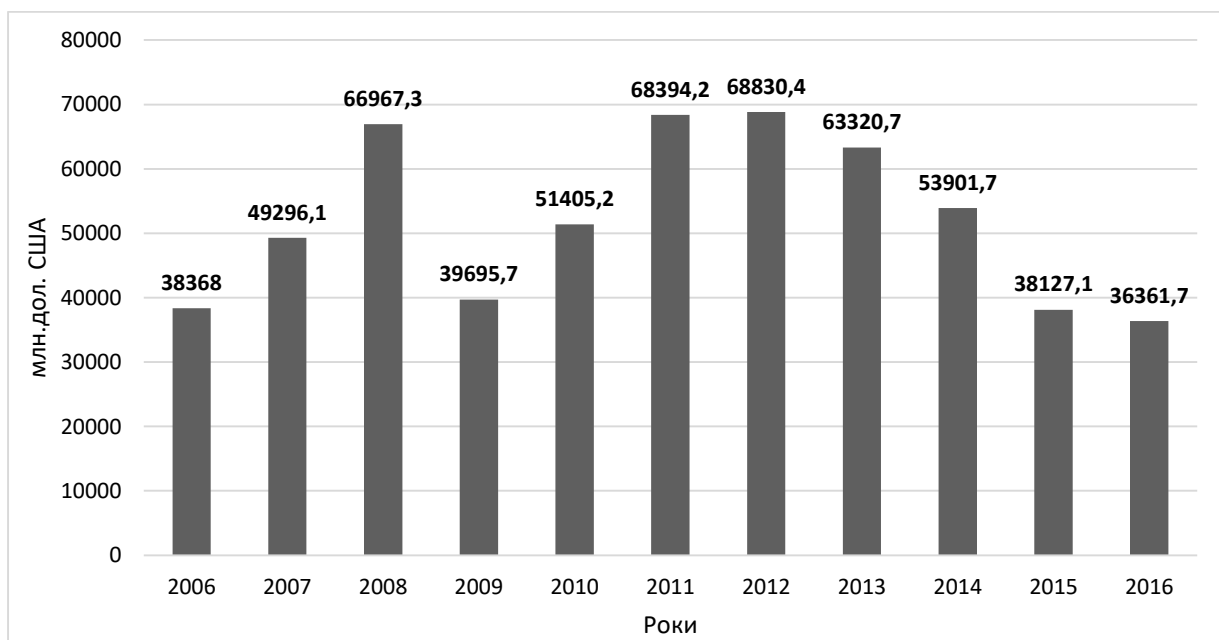

Рис. 1. Динаміка експорту товарів з України, млн дол. США

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [10-12].

Як видно з даних рис. 1, експорт товарів з України в період 2006-2008 років щорічно зростав з 38368 млн дол. США до 66967,3 млн дол. США. Різке падіння експорту товарів спостерігається у 2009 р., що зумовлено світовою фінансово-економічною кризою, після чого обсяги експорту зростають до 2012 р, досягнувши максимального значення у 68830,4 млн дол. США. У подальшому спостерігається негативна динаміка експорту товарів з України, причиною чого є соціально-економічна криза національної економіки, тимчасова окупація частини території України, і пов'язана з цим втрата традиційних ринків збуту, у ре-

зультаті чого за підсумком 2016 р. експорт товарів з України склав 36361,7 млн дол. США, що становить лише 52,8% від максимального значення зазначеного показника в досліджуваній нами період.

У 2016 р. Україна експортувала товари до 198 країн світу (проти 191 за показником 2015 р.). Кількість підприємств, що здійснювали зовнішню торгівлю товарами у 2016 р. становила 15,6 тис. одиниць [12, с. 9].

Основними торговельними партнерами України у період 2006-2013 рр. були країни СНД, на їх частку припадало 32,2-38,3% від загального експорту товарів, (рис. 2).

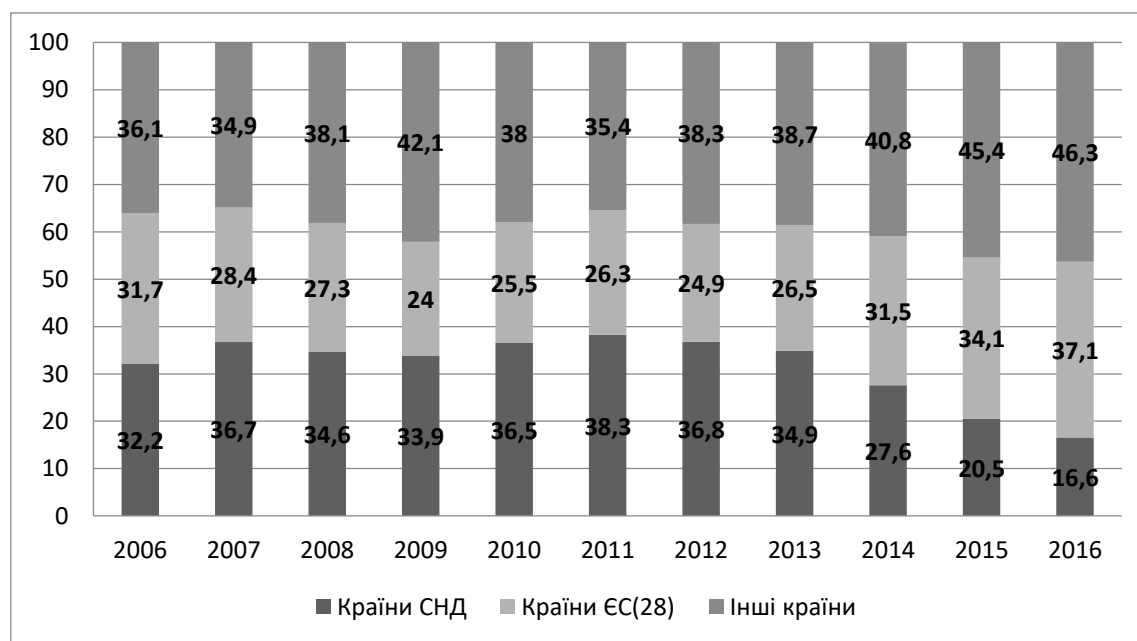

Рис. 2. Структура експорту товарів з України, %

Джерело: сформовано та розраховано за даними Державної служби статистики України [10-12].

Зміна геополітичного вектору України суттєво відобразилася на зовнішній торгівлі: особливо різке скорочення експорту товарів Україною до країн СНД припадає на 2014 р., коли в Україні пройшла зміна влади, що відобразилось загостренням політичних і економічних відносин з Росією. Євросоюз у 2016 р. став основним торговельним партнером

України, і у 2016 році частка експорту товарів за цим напрямком торгівлі зростає до 37,1%. Цьому сприяло збереження Євросоюзом односторонніх преференцій для України в торгівлі з країнами ЄС. Очевидно, що зростання українського експорту до Європи значною мірою компенсує втрати від зниження експорту до Росії. З рис. 2 видно,

що у 2016 р. частка експорту товарів в країни СНД скоротилася до 16,6%. Варто відмітити, що безпосередній експорт товарів з України до Росії в період 2014-2016 рр. скоротився з 53901,7 млн дол. США до 36361,7 млн дол. США, а частка експорту товарів до Російської Федерації в загальному експорті товарів з України до країн світу при цьому зменшилась з 18,2% до 9,9% [12, с. 14, 16]. Скорочення експорту товарів в Росію продовжується в подальшому, оскільки за підсумком 2017 р. частка експорту товарів до Росії склала лише 9,1% [5].

На думку Т. О. Власюка [3, с. 53], змінюючи географічну структуру експорту з країн СНД на ЄС, Україна втрачає ринки збуту товарів з високою доданою вартістю і розширює при цьому обсяги поставок сировини та продукції низького ступеню переробки.

Нестабільність зовнішньоторговельної сфери України значною мірою зумовлена збереженням диспропорцій товарної структури експорту. Структурні параметри товарного експорту України не відповідають сучасним тенденціям світового розвитку, демонструючи низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів з високою доданою вартістю на зовнішніх ринках. Основу товарної структури експорту становлять недорогі метали та вироби з них; таким чином, можна стверджувати, що в Україні найвагоміші експортні можливості все ще зосереджені у традиційних індустріальних і сировинних галузях, причиною чого є відставання з проведенням реформ у господарському комплексі та реструктуризацією економіки.

У структурі товарного експорту у 2016 р. чорні метали становили 19,9% від загального обсягу експорту, зернові

культури – 16,7%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 10,9%, електричні машини – 5,7%, руди, шлак і зола – 5,4%, механічні машини – 4,3% та насіння і плоди олійних рослин – 4,2% [12, с. 9].

Ці товари традиційно становлять переважаючу частку у загальному обсязі експорту товарів, проте їх щорічні значення та темпи приросту відносно попереднього року суттєво різняться, що підтверджується даними табл. 1.

Як видно з даних табл. 1, протягом усього досліджуваного періоду обсяг експорту чорних металів (які становлять найбільшу частку в загальному обсязі експорту товарів) щорічно зменшується значними темпами. Необхідно відмітити, що в період 2012-2016 рр. спостерігається більш-менш стабільний обсяг експорту зернових культур з України, що на нашу думку, в більшій мірі визначалося сприятливими природньо-кліматичними умовами їх вирощування та стабільним попитом на них на світовому ринку. Динаміка експорту з України жирів та олії тваринного або рослинного походження коливається в досліджуваному періоді з 3299,8 млн дол. США до 4184,6 млн дол. США. Обсяг експорту руди, шлаку та золи з України у період 2012-2013 рр. був достатньо вагомим, у подальші ж роки спостерігаємо суттєві зменшення показників експорту вказаного виду продукції. Обсяг експорту високотехнологічного обладнання – електричних машин зазнав щорічного скорочення в період 2012-2015 рр. та незначно зріс у 2016 р. Також у період 2014-2016 рр. досить суттєво скоротився експорт ядерних реакторів, котлів, машин, що переважним чином зумовлене втратою ринків збуту цієї продукції серед країн СНД.

Динаміка експорту України окремими товарами в період 2012-2016 рр.

Вид продукції	Одиниці вимірювання	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Усього	млн дол. США	67779,8	62305,9	53901,7	38127,1	36361,7
	темп приросту, % до попереднього року	-	-0,8	-13,5	-29,3	-4,6
У тому числі:						
Чорні метали	млн дол. США	15322,3	14314,8	12905,4	8077,6	7247,2
	темп приросту, % до попереднього року	-	-6,6	-9,8	-37,4	-10,3
Зернові культури	млн дол. США	6970,4	6351,7	6544,1	6057,5	6073,9
	темп приросту, % до попереднього року	-	-8,8	+3,0	-7,4	+0,3
Жири та олії тваринного або рослинного походження	млн дол. США	4184,6	3497,4	3822,0	3299,8	3963,0
	темп приросту, % до попереднього року	-	-16,4	+9,3	-13,7	+20,1
Руди, шлак і зола	млн дол. США	3198,1	3796,8	3472,4	2216,5	1954,6
	темп приросту, % до попереднього року	-	+18,7	-8,5	-36,2	-11,8
Електричні машини	млн дол. США	3172,4	3094,1	2680,1	1979,2	2076,7
	темп приросту, % до попереднього року	-	-2,5	-13,4	-26,2	+4,9
Реактори ядерні, котли, машини	млн дол. США	3700,0	3732,4	2977,1	1961,6	1561,3
	темп приросту, % до попереднього року	-	+0,9	-20,2	-34,1	-20,4
Насіння і плоди олійних рослин	млн дол. США	1752,1	2044,8	1687,7	1475,5	1535,0
	темп приросту, % до попереднього року	-	+16,7	-17,5	-12,6	+4,0
Інше	млн дол. США	29479,9	25473,9	19812,9	13059,4	11950,0
	темп приросту, % до попереднього року	-	-13,6	-22,2	-34,1	-8,4

Джерело: сформовано та розраховано за даними Державної служби статистики України [10-12].

Позитивно, що у 2017 р. обсяг експорту товарів в цілому в Україні збільшився відносно показників 2016 р. на 19% і склав 43266,6 млн дол. США. Основними експортерами товарів в Україні є промислово розвинуті регіони. В регіональному розрізі найбільша частка експорту товарів припадає на м. Київ – 22,5%, друге місце у рейтингу за обсягами експорту товарів займає Дніпропетровська область – 16,3%, далі слідує

Донецька область – 10,2% [9], незважаючи на те, що значна її територія є окупованою. Традиційно лідером-експортером до конфлікту на сході України була саме Донецька обл. Так, у 2013 р. на експорт товарів за рахунок Донецької обл. припадало 19,6%, тому суттєве скорочення експорту в останній період зумовлене тим, що багато експортно-орієнтованих підприємств знаходяться в непідконтрольних Україні територіях.

Дослідження закономірностей розвитку зовнішньої торгівлі товарами України підтверджує збереження сировинної спрямованості українського експорту, що вимагає суттєвих інвестицій в модернізацію виробничого обладнання експортно-орієнтованих підприємств та вирішення зазначених проблем на рівні держави.

Розрахунки Т. П. Богдан [2, с. 89-91] підтверджують чітку залежність експортної виручки в Україні від динаміки світових цін на сировинні ресурси, що конкретизується такими результативними показниками: у наслідку зростання світових цін на сировинні товари на 1% квартальний обсяг експортної виручки збільшується приблизно на 65 млн дол. США, зменшення ж світових цін на сировину відповідно зменшує обсяг експортної виручки на таку саму величину. Також науковцем в процесі дослідження встановлено, що зростання світових цін на руди і метали на 1% призводить до збільшення квартального обсягу експорту товарів з України на суму близько 43 млн дол. США, та відповідно пропорційно зменшує експортні надходження у випадку зниження світових цін.

Гостроту вказаної проблеми підкреслює учений у сфері зовнішньої торгівлі А. Мазаракі [8], відмічаючи, що, на жаль, українська металургія у світовому поділі праці є постачальником напівфабрикатів та прокату з низькою доданою вартістю, які чутливі до циклічних коливань за рівнями попиту і цін на світових ринках, що потребує реалізації інвестиційних проектів по модернізації виробництва, впровадження енергозберігаючих технологій, розвитку суміжних галузей-споживачів металопродукції.

На думку І. М. Іванової [7, с. 52], політику державної підтримки експортерів, здійснювану в Україні досить тривалий час, не можна назвати ефективною і оптимальною, оскільки вона не сприяла підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках, розвитку та впровадженню у виробництво технологічних та інноваційних досягнень, розбудови ринкової інфраструктури.

Останніми роками в Україні посилено розглядається стратегія зростання вітчизняного експорту та економічного розвитку через інтеграцію в ринок ЄС. 1 січня 2016 р. набула чинності Угода щодо зони вільної торгівлі з ЄС. Проте така стратегія вимагає від української сторони не простого поліпшення економічних показників, а переведення економіки на якісно новий рівень, структурної трансформації промисловості та створення якісного інституційного середовища, сприятливого для інвестиційної та підприємницької діяльності.

Лібералізація торгівлі з країнами Європейського Союзу надає величезний потенціал у розвитку експортної діяльності за вказаним напрямом співпраці для вітчизняного бізнесу. Проте на цьому шляху наразі існують суттєві бар'єри, пов'язані з невідповідністю продукції українських виробників вимогам стандартів та технічних регламентів Європейського Союзу.

Згідно з дослідженнями [13], цей процес вимагає не тільки певного часу, (що регламентується Угодою про асоціацію з ЄС), але і фінансових ресурсів, які за аналоговими оцінками можуть сягати мінімально 3 млрд євро, а забезпечення відповідності української продукції європейським стандартам захисту

навколишнього середовища може досягти навіть 30-40 млрд євро. Тому нагальною необхідною є розробка Державної програми імплементації технічних стандартів та регламентів ЄС, а також залучення до фінансування цієї сфери цільових кредитів та грантів з боку Європейського Союзу та міжнародних організацій.

Стосовно вирішення зазначеної проблеми В. М. Геєць [4, с. 77-88] стверджує, що у сфері технічного регулювання в Україні спостерігаються зрушення лише в горизонтальному напрямі, де ініціатива належить державі, зокрема за рахунок надання фінансової технічної допомоги від ЄС; водночас у вертикальному (галузевому) напрямі ініціатива має виходити з боку самих підприємців, які нині віддають перевагу збільшенню експорту в треті країни, що не потребує від них вкладення коштів у розроблення технічних регламентів та інвестицій з метою поліпшення якості продукції.

Варто відзначити, що Україна має значний потенціал постачання аграрної продукції на світовий ринок. Доцільним вбачається створення ефективного механізму регулювання сільського господарства щодо організації екологічного виробництва (органічного, біологічно чистого, альтернативного, натурального) [6, с. 53]. Дійсно, Україна має надзвичайно великий потенціал земельних ресурсів, здатний забезпечити зростаючі потреби в екологічній продукції на світовому ринку продовольства.

Експортна політика в Україні має бути направлена на розширення ринків збуту української продукції, а також включати систему стимулів для підвищення якості продукції і збільшення експорту із високою доданою вартістю –

таке бачення лежить в основі концепції сприяння експорту, що розроблена в частині «Антикризової програми спільних дій влади та бізнесу: невідкладні рішення» [1, с. 27-28], яка була ухвалена на розширеному засіданні Антикризової ради громадських організацій та правління Українського союзу промисловців та підприємців у квітні 2016 р. Для її успішної реалізації необхідне зростання конкурентоспроможності вітчизняної продукції; зниження відставання технологічного рівня забезпеченості української промисловості в порівнянні із світовими стандартами; забезпечення розвитку фінансової, технічної і інформаційної інфраструктури, що стимулюватиме виробництво високотехнологічної продукції.

Необхідно об'єднати зусилля бізнесу та уряду для максимальної реалізації зовнішньоекономічного потенціалу України, підтримки експортоорієнтованих галузей народного господарства та використовувати усі наявні інструменти для нарощування експорту української продукції і розширення горизонтів поставок продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз тенденцій зовнішньої торгівлі України товарами засвідчує переважно негативні кількісно-якісні її ознаки, оскільки в останній період спостерігаємо значне скорочення обсягів експорту, нераціональною є його структура, що не відповідає ознакам економічно розвинутих країн; маємо значні втрати збуту готової продукції на ринках СНД, укладання угод щодо пошуку нових партнерів є не надто плідним, також більша частина втрат експорту зумовлена воєнно-політичними подіями в східній частині на-

шої країни. Успішний розвиток зовнішньої торгівлі України товарами у якості першочергових заходів потребує розробки та реалізації стратегії щодо збільшення експорту продукції з високою даною вартістю, підвищення якості та технічних регламентів на продукцію, подальшої диверсифікації ринків збуту.

Список використаної літератури

1. Антикризова програма спільних дій влади та бізнесу: невідкладні рішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uspp.ua/doc/%D0%90%D0%9F2016+.pdf>.
2. Богдан, Т. П. Макроекономічні проблеми торговельних відносин України з ЄС і нагальні завдання економічної політики / Т. П. Богдан // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 86–98.
3. Власюк, Т. О. Стан і тенденції зовнішньоторговельної діяльності України: виклики для економічної безпеки та способи їх подолання / Т. О. Власюк // Стратегічні пріоритети. – 2015. – №4 (37). – С. 48–58.
4. Геєць, В. М. Динаміка процесів європеїзації у сфері економіки України: рік перший / В. М. Геєць // Стратегічна панорама. – 2016. – №1. – С. 77–88.
5. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/ztt/ztt_u/ztt1217_u.htm.
6. Грущинська, Н. М. Значення торговельної дипломатії в організації експорту української продукції до ЄС / Н. М. Грущинська // Стратегічна панорама. – 2016. – № 1. – С. 51–57.
7. Іванова, І. М. Державна підтримка експорту як інструмент захисту національних інтересів: досвід ЄС, СОТ та уроки для України / І. М. Іванова // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 51–55.
8. Мазаракі, А. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі / А. Мазаракі, Т. Мельник // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – № 2. – С. 5–14.
9. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/oet/oet_u/oet1217_u.htm.
10. Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України 2013» [Електронний ресурс]. – Київ, 2014. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/06/zb_ztU_13.zip.
11. Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України 2015» [Електронний ресурс]. – Київ, 2016. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/06/Zb_zt2016pdf.zip.
12. Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2016 році». Київ, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/06/zb_ZTU_2016.zip.
13. Щодо економічних ризиків, пов'язаних з існуванням неторгових бар'єрів у відносинах між Україною та Європейським Союзом. Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1733/>.

References

1. Official site of Ukrainian league of industrialists and entrepreneurs (2016), “Anti-crisis program of joint actions of the authorities and business: urgent decisions”, available at: <http://uspp.ua/doc/%D0%90%D0%9F2016+.pdf> (Accessed 5 March 2018).
2. Bohdan, T. P. (2016), “Macroeconomic problems of trade relations of Ukraine with the EU and the urgent task of economic policy”, *Stratehichni priorytety*, vol. 1(38), pp. 86–98.
3. Vlasyuk, T. O. (2015), “Status and trends of foreign trade of Ukraine: challenges to economic security and ways to overcome them”, *Stratehichni priorytety*, vol. 4(37), pp. 48–58.

4. Heiets, V. M. (2016), “Dynamics of Europeanization processes in the sphere of Ukrainian economy: the first year”, *Stratehichna panorama*, no. 1, pp. 77–88.
5. Official site of State Statistics Service of Ukraine (2017), “Ukraine’s Foreign Trade in Goods, 2017”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/ztt/ztt_e/ztt1217_e.htm (Accessed 5 March 2018).
6. Hrushchynska, N. M. (2016), “The value of trade diplomacy in the organization of Ukrainian exports to the EU”, *Stratehichna panorama*, no. 1, pp. 51–57.
7. Ivanova, I. M. (2015), “State export support as a tool for protecting national interests: EU experience, WTO and lessons for Ukraine”, *Stratehichni priorytety*, no. 1(34), pp. 51–55.
8. Mazaraki, A. and Melnyk, T. (2011), “Modern trends and factors in the development of foreign trade”, *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, vol. 2, pp. 5–14.
9. Official site of State Statistics Service of Ukraine (2018), “Regional volumes of foreign trade in Goods 2017”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/oet/oet_u/oet1217_u.htm (Accessed 5 March 2018).
10. Official site of State Statistics Service of Ukraine (2014), “Foreign Trade of Ukraine 2013”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/06/zb_ztU_13.zip (Accessed 5 March 2018).
11. Official site of State Statistics Service of Ukraine (2016), “Foreign Trade of Ukraine 2015”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/zb/06/Zb_zt2016pdf.zip (Accessed 5 March 2018).
12. Official site of State Statistics Service of Ukraine (2017), “Ukraine’s foreign trade in goods and services in 2016”, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/06/zb_ZTU_2016.zip (Accessed 5 March 2018).
13. Official site of the National Institute for Strategic Studies (2015), “As to the economic risks associated with the existence of non-trade barriers in relations between Ukraine and the European Union. Analytical note”, available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1733/> (Accessed 5 March 2018).

Бібліографічний опис для цитування:

Стрембіцька, Л. Л. Сучасні тенденції та перспективи розвитку торгівлі України товарами / Л. Л. Стрембіцька // Науковий журнал «Економічні горизонти». – 2018. – № 1(4). – С. 19–27.